

Elementi stambene problematike

Problemi stanovanja i stanogradnje reflektiraju se danas toliko drastično da se slobodno može govoriti o obilježjima krize. Brojni neriješeni problemi iz prethodnih godina intenziviraju se na način koji u cjelini ukazuje da više nije riječ o izloranom društvenom i ekonomskom fenomenu nego o dijelu općih negativnih trendova u razvoju jugoslavenskog društva koji zahvaćaju široki spektar od privrednih teškoća do erozije socijalističkog morala. U tom kontekstu stambena kriza predstavlja tek najjasniji i po posljedicama možda najteži izraz toga stanja. Osim toga, njezini refleksi nisu jednoznačni budući da podjednako imaju i društveno-političku i ekonomsku i arhitektonsku i organizacijsku reperkusiju.

Namjera je ovoga teksta da ukratko ukaže na bitne elemente stambene problematike, što, dakako, nije osobito originalno niti svrsishodan zadatak. U ovoj bi oblasti, naime, parafraza Marxove 11. teze o Feurbachu trebala biti najurgentnije budući da je analiza i tumačenja bilo i previše – krajnja je potreba da se ona počne mijenjati. Kako, međutim, nijedan socio-politički ili ekonomski fenomen nije, a osobito to danas ne može biti, izolirani fenomen to i njezino rješavanje zavisi od temeljitog društvenog zahvata u jačanju, a ponegdje i reaktualiziranju, naših strateških opredjeljenja. Prema tome, niti je stambeni problem neki izolirani slučaj koji bi se palijativnim mjerama mogao jednom zauvijek riješiti, niti je za sve pojedinačno »kriva« sizovska birokracija, građevinska operativa, projektantska služba ili urbanistički zavod. Budući da problematika stanovanja i stanogradnje nije puko tehničko pitanje, nužno je u ovom napisu poći od svih onih poznatih i manje poznatih činjenica i detalja koji čine ukupnost te problematike.

Prvo, stanova mnogi nemaju (možda ih je potrebno čak pola milijuna), drugo, stanovi su enormno skupi (u ovom trenutku čak 100.000 dinara po m²), treće, postojeći stanovi po mnogim kriterijima ne zadovoljavaju, četvrto, financiranje i kreditiranje izgradnje daleko je od pravih rješenja, peto građevinska industrija permanentno iskazuje odsustvo pravog organiziranog pristupa, šesto, neusklađenost rada pojedinih dijelova sistema stambene izgradnje, sedmo, socijalna segregacija naše urbanizacije, osmo, bezdušna eksploatacija od strane pojedinih centara odlučivanja, itd.

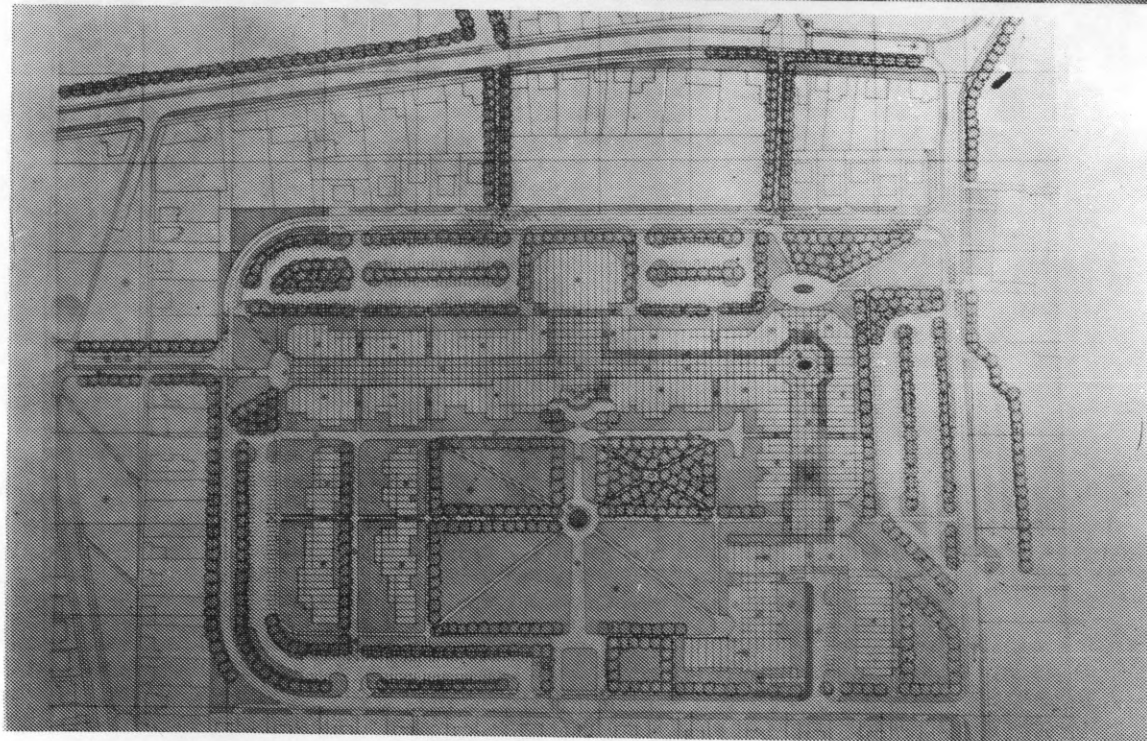
U cijelom ovom konglomeratu najlošije prolaze oni najneposrednije zainteresirani: ljudi koji traže stan i neposredni proizvođači, tj. građevinski radnici. Prvi (a osobito oni iz neposredne proizvodnje) zato jer do stana dolaze teško, s mnogo odricanja i čekanja, a drugi zato jer su kao najneposredniji izvršioци za svoj rad »nagrađeni« ispod svih minimuma (u trenutku kada ovo pišemo osobni dohodak KV radnika u koprivničkoj »Teh-

nici« iznosi manje od 20.000 dinara). Već po tome je jasno da je stambeno pitanje prije svega socijalno-klasno pitanje. Ako tome dodamo da su životni uvjeti između onih koji imaju i onih koji nemaju stan stravično različiti, da se kroz uvjete stanovanja, naime kroz činjenicu da netko živi u vili, a netko u vlažnom podrumu, reflektira jedan od najparadoksalnijih segregacijskih odnosa u socijalizmu, da je na djelu izrazita socijalna diferencijacija (elitni kvartovi, radnički kvartovi) i da takvu podjelu tendiraju »pozitivne« društvene norme reflektirane preko urbanističkih zahtjeva da se u ljepšim dijelovima grada (dakle, na skupljim parcelama) gradi veće i čvršće, da je sistem kreditiranja stambene izgradnje krajnje eksploatorski (velike kamate i mogućnost da se do kredita dođe samo uz pomoć deviza), da do stana neki dolaze preko noći (kadrovski stanovi), a da nekome ni penzija ne donosi smirenje u vlastitom stanu, onda je jasno da stanovanje nije puko tehničko pitanje. Ako se tome dodaju i disproporcije koje proizlaze iz nejednake moći pojedinih radnih organizacija za ulaganjem vlastitih sredstava u izgradnju stanova i, s druge strane, disproporcija unutar osnovne organizacije u kome je jedan od osnovnih kriterija u normativnim aktima kriterij doprinosa u ostvarivanju dohotka gdje, jasno, bolje prolaze upravljačke strukture (u prosjeku, od tri dobivena stana samo jedan pripada radniku iz neposredne proizvodnje) proces diferencijacije bit će bar približno zaokružen.

Jedno od temeljnih pitanja na kojima se propirava socijalističko samoupravno društvo je ne samo kako osigurati što više stanova, nego kako do njih što pravičnije doći. Ako i ne mislimo na egalitarni tip socijalizma jasno je da bi tek pravilnijom raspodjelom i distribucijom ekonomske moći te principijalnijom politikom ulaganja društvenih i individualnih sredstava ovo društvo moglo riješiti jedno od svojih osnovnih ciljeva – svakome osigurati stan. To dakako, ne znači svakome dati (pokloniti) stan, niti problem svoditi na odnose kvadratnih metara prema glavi stanovnika. Pravo na stan trebalo bi biti postavljeno kao bar približno jednako pravo, sa bar približno jednakim startnim uvjetima, sa bar nekakvim sudjelovanjem budućih korisnika u prostornom i funkcionalnom formiranju stana i sa znatno povoljnijim kreditnim uvjetima.

U različitim područjima društvenog života samoupravni socijalizam nametnuo je originalna rješenja i podruštvljeni utjecaj na donošenje različitih sistemskih mjera. Samo u stambenoj izgradnji praksa je od prvog dana bila u suprotnosti sa globalnim političkim stremljenjima. Ako prihvatimo tezu da »svaki politički autoritet lansira koncepciju i ideal stanovanja koji odgovara političkom principu na kojem on zasniva svoju instituciju

STANOVANJE DANAS I (TEK MOŽDA) SUTRA

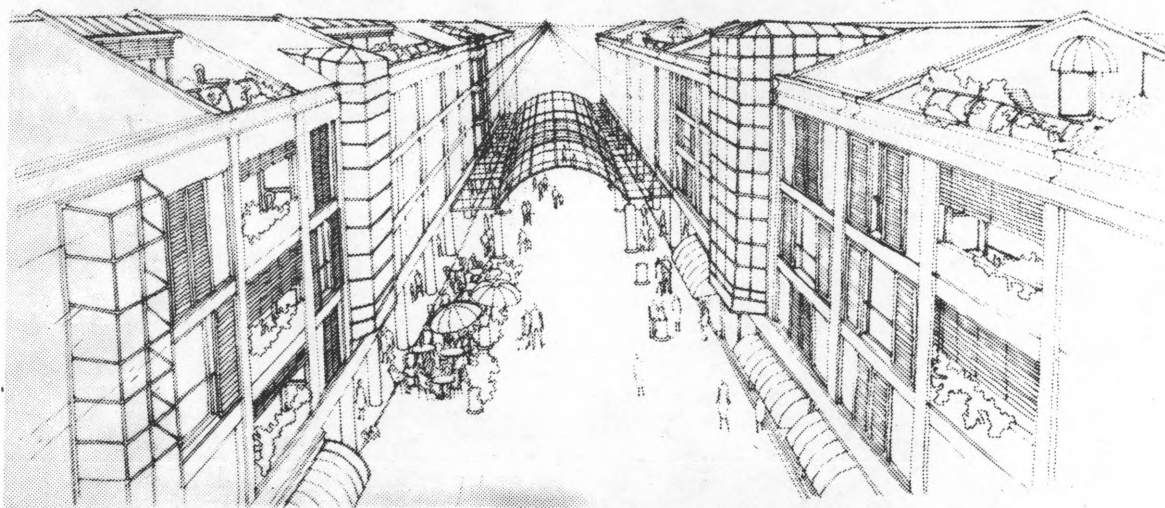

cionalnu moć, svoju vlast u društvu» onda je činjenica da smo u stambenoj politici često faksimilizirali praksu dvaju dominantnih sistema – kapitalizma i etatičkog socijalizma – vrlo rijetko dosegaši u prostoru autentični izraz samoupravnih odnosa.

Batrgajući se između stanogradnje masovnog tipa sa uniformnom arhitekturom u kome čovjek postaje tek numerički iskaz i ideala obiteljske superkomfornе kuće kao statusnog simbola i privatnog Eldorada, tek smo posljednjih godina počeli razmišljati o humanoj arhitekturi i realizirati neke urbane mikrorajone čiji tlocrti ne

liče na novinske križaljke. Takav novi pristup zahtijeva, dakako, sasvim izmijenjene društvene i ekonomske uvjete u toj sferi, njegova je pretpostavka, naime, u samoupravnoj organizaciji cijelog sistema stanogradnje i u interakcijskim interesnim odnosima između svih zainteresiranih: od investitora, preko projektanata i izvođača do budućeg korisnika. Sadašnje stanje koje karakterizira potpuni interesni prekid između nosilaca procesa stambene izgradnje ne može rezultirati drugačije nego partikularističkim grabežom koji uvjetuje da je prostor koji gradimo uistinu prostor »profitokratskog

(Snimio: D. Rendić)

divljenja«. A što je najzanimljivije – svi su nezadovoljni, te svaka od navedenih grupacija vidi druge kao uzročnike takvog stanja.

Stambena izgradnja po mjerilima i sistemu vrijednosti imanentna samoupravnom, socijalističkom društvu može proizaći samo iz negacije naše kompilatorske stanogradnje u kome se, kao što smo rekli, reflektiraju

uglavnom negativne strane stanogradnje u dvama političkim sistemima. Dakle, riječ je o takvom tipu i strukturi koji u punoj mjeri uvažava onoga za koga se stan gradi i prostor u kome se gradi. Ta antropološka i kulturna dimenzija prisutna je, dakako, u svim postojećim sistemima, pa i u nas, ali je njezina fragmentarna opstojnost tek posljedica slučaja ili parcijalne društvene akci-

je ili individualne volje marginalaca. Za njezinu cjelovitu provedbu potrebna je i odgovarajuća društvena i politička praksa.

U »morfološkom« pogledu to bi značilo organizaciju jedinstvenog prostora bez izrazite prevlasti zoniranja kao tipične forme kapitalističkih produkcijskih odnosa, utrkivanje arhitektonskih formi u postojeće prirodne i kulturne vrijednosti, instaliranje fleksibilnih formi i tipova stanovanja. U organizacijskom smislu to bi bilo jačanje modela društveno usmjerene stambene izgradnje i povoljnije (kreditne, urbanističke) uvjete za razvijanje individualne izgradnje. Jednom riječju, definiranje »jasnog i vrijednosno zasnovanog sistema društvenih opredjeljenja«.

Stambena naselja, koja danas poznajemo, izraz su osnovnih »načela« naše stambene politike: kvadrature i kubature, voluntarističke misli i tzv. efikasnosti, što ne može rađati drugo nego otuđene ljude u obezličanim stanovima. Stan tako postaje reperkusibilni prostor otuđenja u društvu umjesto da je prva stepenica od intimne prema društvenom ustrojstvu života. Ne treba osobito i specijalističkih analiza da bi se to dijagnosticiralo – dovoljna je i mala anketa da ukaže na rečene tvrdnje.

Ako je stan zadata mjera koja se formira izvan doseg korisnika, onda je jasno da broj soba i puka kvadratura po glavi korisnika ne mogu biti vrijednosni elementi nego tek matematička shema koja je daleko od humanističkih pretpostavki. Jer, niti je svejedno da li se toliko i toliko kvadrata odnosi na porodicu u kojoj su odrasla djeca ili mala, niti je sobnost kvalitativna vrijednost koja bi se u jednakoj mjeri mogla odnositi na sve slučajeve. U praksi se javljaju paradoksi koji samo potvrđuju pravilo da pravila nema niti bi smjelo biti nego bi svaki konkretni slučaj trebao biti pravilo za sebe.

Stambeni standard nije kvantitativna činjenica po sebi, nego proizlazi iz niza okolnosti: projektnskih, psiholoških, kulturnih, socijalnih i drugih. On se reflektira kroz kvadraturu, ali njegova kvaliteta zavisi i od fleksibilnosti oblikovnog modela, iz njegove »nedovršivosti« koja može aktivirati vlasnika na sekreciju, zavisi i od odnosa stana i zajedničkih prostora u zgradi (stepeništa, hodnici, spremišta, i drugi zajednički prostori), lokacije zgrade i interakcijskih odnosa sa širim prostorom. Ovdje su, dakako, bitni i oni uvjeti koji posredno utječu na kvalitetu stanovanja: od preciznosti izvedbe detalja u stanu, preko ponude industrije namještaja, kućanskih aparata i drugog mobilijara, infrastrukturne razvijenosti, urbanog inventara u blizini zgrade (klupe, rasvjeta) do ponude različitih kulturnih i zabavnih sadržaja i stepnja socijeteta u zgradi i naselju.

Po stepnju razvijenosti i nacionalnom dohotku mi možda objektivno i ne možemo graditi veće i komfornije stanove (iako i tu postoji disparitet između, u pravilu, premalih stanova u društvenoj i prevelikih kuća u individualnoj izgradnji). Možemo, međutim, postići stanovitu pozitivnu unifikaciju, graditi brže, bolje i ljepše, uspostaviti i ravnati se po onim antropocentričnim kriterijima koji bi od stana činili ambijent zadovoljavanja svih potreba, uspostaviti relaciju prema baštinenim iskustvima. Jasno je da sama forma stambene jedinice i struktura građenja ne može biti presudna za stvaranje optimalno zadovoljavajućih uvjeta stanovanja. Bez poboljšanja slabosti u sistemu građenja, dakle, bez »ozdravljenja« nosilaca pojedinih poslova i uspostavljanja čvršćih interakcijskih odnosa između njih teško je očekivati neku strukturalnu izmjenu na bolje.

Ali, neki primjeri, za koje u ovom trenutku nije bitno da li su nastali kao plod sretnih okolnosti ili kao posljedica izuzetne društvene volje da se nadilaze defekti jedne prakse, pokazuju da je moguće stvaranje humanijih formi stanovanja. Pri tome ne mislimo, dakako, na neku apstraktnu kategoriju »sretnog grada« u kome bi forma izmirla sve suprotnosti, nego na one pokušaje koji pokazuju da je i u današnjim socio-ekonomskim i političkim odnosima moguće graditi na način koji život čovjeka ne uzima kao jednoznačnu, matematički određenu kategoriju. Ono po čemu je naša suvremena urbanistička i arhitektonska misao i praksa posljednjih 15-ak godina uistinu bila suvremena nije toliko u preuzimanju nekog modernog govora forme koliko u isticanju antropometrijskog karaktera građenja. Strukturirati prostor prema zahtjevima čovjeka kao pojedinca i kao generičkog bića neosporno je složeno pitanje koje se ne može riješiti jednim zahvatom pa ma kako on genijalan bio. Ako se tome dodaju zablude pojedinih dominantnih urbanističkih doktrina po kojima su se arhitekti ravnali pri projektiranju stambenih zona, onda je jasno da problem dobrog, ugodnog i humanog stanovanja nije nimalo jednoznačnog karaktera.

Gradogradnja, koja je svoje temeljne principe izrazila u poznatoj Atenskoj povelji iz tridesetih godina, danas se uglavnom napušta u ime jedne drugačije vizije. Nije slučajna simbolika što je ta vizija sintetizirana u platformi jednog skupa arhitekata i urbanista održanog prije 7-8 godina u povijesnom gradu Inka, Machu Picchu. Osnovna razlika između tih dviju koncepcija tiče se odnosa objekta i prostora, zgrade i čovjeka: »Moderna arhitektura je odrasla: njen osnovni problem više nije igra oblicima, nego stvaranje društvenih prostora pogodnih za život. Naglasak danas nije na objektu, nego na onima koji su u tom objektu; naglasak nije na izoliranoj kutiji –zgradi, nego na povezanosti urbanog tkiva. »Problem stanogradnje nije, prema tome, samo u konstruiranju maksimalno efikasne i kodirane »mašine za stanovanje« nego u koordiniranju svih onih detalja – podjednako društvenog profila, kao i stručno projektantskog –koji stanovanje čine kompleksnom praksom«.

Ideje o osunčanim gradovima sa strogo zoniranim funkcijama, kako god plemenite bile, iscrpljivale su se u tehnicističkoj organizaciji prema nekim automatskim i apriornim funkcionalističkim zasadama. Današnji pristup pokušava obrnuti metodologiju; polazi se od sukladnosti društvenih potreba i principa građenja, od integracije umjesto rasparceliranosti, od kontinuiteta umjesto raskida. Recentni primjeri, buduci da su u suprotnosti sa tehnokratskom praksom kojoj odgovara današnji sistem građenja i stanovanja, nisu posve ohrabrujući. Razlozi su, dakako, u otporima koji nisu posve nevini. Ako dopustimo stanovito lokaliziranje teme, podsjetit ćemo na nedavni primjer negiranja novog, polifunkcionalnog pristupa: dvojica mlađih arhitekata (N. Subanović i Z. Sarapa) ponudili su za koprivničko naselje Lenišće novu viziju kolektivnog stanovanja. Krenuvši od osnovnog uvjerenja da građenje treba biti humani i umjetnički čin, a ne samo zidarska praksa i tehnokratska stavka, autori konceptu stanovanja prilaze kao kategoriji koja ne predstavlja samo fizičku zadatost nego kompleksnu društvenu činjenicu. Rad na projektu podijeljen je na dvije razine: razradu urbanističkog koncepta i definiranje arhitektonskog dijela. Tako se, na prvoj razini raspravljanja, novo naselje sagledava kao organski dio cjeline, a ne kao zasebna jedinica, kako je to stari urbanizam pretpostavljao. Naselje se, dakle, formi-

ra kao logičan slijed disperzije u prostoru, kao identifikacijska os koja se prirodno postavlja prema urbanoj matrici i njezinim komunikacijskim izvedenicama. Širiti grad prema istoku, a istovremeno zatvarati taj novi dio u svoju ljušturu znači stvarati gradove u gradovima. Umjesto toga ovaj projekt računa na prirodnu vezu sa starom gradskom jezgrom, a da istovremeno ne pravi barijere prema najbližim kompleksima i urbanim signalima: budućoj školi, Miklinovcu, dijelu naselja s individualnim stambenim jedinicama i prema bolnici. Istovremeno, rješenje računa i na kontaktni odnos u formalnom smislu, prihvaćajući sve pozitivne i specifične vrijednosti ovoga prostora: morfologiju, mjerilo, tipologiju, građevinski detalj. Umjesto razbacanih kubusa, zgrade su koncentrirane u blok formirajući tako ulicu i, na srednjem dijelu, trg s koncentracijom društvenih i trgovačkih sadržaja, umjesto »zelenih« površina između zgrada ovdje se ponovno formira klasičan park, umjesto centraliziranog parkirališta formiraju se na obodima parkirališna mjesta koja su istovremeno i dio zaštitnog zelenila, umjesto naknadno stvaranih staza i cesta jasno su definirani svi kolni i pješački koridori i to u onim pravcima gdje se predviđa najintenzivniji promet, umjesto projektantskih improvizacija ovdje se i te

kako pazi na položaj zgrada s obzirom na optimalne uvjete za osunčavanje, zaštitu od vjetrova i slično. Urbanizam je to koji se vraća ulici, trgu, parku, priželjkuje susrete i komunikaciju, traži humane mjere i odnose, zagarovara socijalizaciju stanovnika.

Drugi dio projekta je definiranje arhitektonskog koncepta, odnosno prijedlog tehnologije izgradnje. Ovdje je na temelju dosadašnjih pozitivnih iskustava i autorskih istraživanja predviđen modularni sistem gradnje koji omogućava racionaliziranje građevinskog postupka, kombinatornu primjenu veličine i forme i ljudske odnose. Time se, s druge strane, i vanjska ljuštura oslobađa šematske zadatosti i tako omogućuje maksimalnu fleksibilnost i slikovitost plohe. Umjesto masivnih i glomaznih kubusa, dimenzija zgrade dobiva onu antropometrijsku mjeru koja od naselja ne čini šumu »nebodera« nego pomirenu horizontalu razigranih jedinica. Jasno, ne ističemo ovaj primjer s razloga njegove vanjske kvalitete, ili zato što je riječ o egzemplarnom primjeru nesporazuma kreacije i birokratizma, već zato da bi ukazali kako je moguća i drugačija vizija stanovanja. A to ukazivanje je, pak, u funkciji osnovne namjere teksta koji, kao što smo rekli, želi ukratko naznačiti osnovne elemente stambene problematike danas.